

AZ EZENBEN HATÁROZÓSZÓ HASZNÁLATÁRÓL

BÜKY LÁSZLÓ

1. A Petőfi szókincsét feldolgozó szerkesztők megírják, hogy „Bizonyos stílusrétegekre való utalásokkal [...] csínján bántunk, mert nem mindig tudtuk egyértelműen megállapítani, hogy [Petőfi Sándor] egyéni nyelvében saját korára vonatkoztatva mi az, ami *régies, elavuló, népies, tájnyelvi, bizalmas, választékos, udvarias, hivatalos* stílusárnyalatú” (PetőfiSz. I: 12). A stílusárnyalatok megállapításának nehézségeit a Nszt. (I: 33–34) nem említi tájékoztatásában, de azt taglalja, hogy az idők folyamán változ(hat)nak a minősítések, amelyek „érvényessége időben határolódik el egymástól”, s amelyeket különféle megoldással jelölnek.

Az *ezenben* határozószó a 16. századtól ismeretes, több szótárban is megtalálható; a 20. századból is van használatára példa. Ritka előfordulása, használati helyzeteinek szövegkörnyezeti hiánya miatt stílushatásának megállapítása sem könnyű.

2.1. Az *ezenben* előfordulása szótárakban és szógyűjteményekben.

A SzT., amely a legkorábbi adatot tartalmazza, három csoportot mutat be az *ezenben* szócikkében, az első csoportot ’eközben, ezalatt’ jelentéssel. Az ide tartozó példák: „1590: Ki tekintek az ablakon senkit nem lathatek *Ezenbe* ioue ki Varga Casparne kerde kit zidot [Kv; TJK V/1. 18]”; 1603: Nicolaus Kosa fassus est ... Darabos mente magat hogy eo meegh ne(m) eott nem izik, vgy monda Horwat Adam hogy nem is ereoltete(m) kegdet ... *Ezenben* minthogy vala meégh egy Darab soldor az Aztalon, kenalam Balast hogy egiek, es veon benne egy falatot es megh ewe [Kv; TJK VI/1. 669]”.

A második csoportban ’nyomban, tüstént’ jelentéssel ezek a példák vannak: „1592: Nagi Mihalj vallia ... Ezt hogi halla Tamas, zabliara vetekezek es ezenbe vgi chapanak mind ketten eozue eccersmind, Istuan egy villual, Tamas zabliaual [Kv; TJK V/1. 261]”; „1606: osúat János be mene az keörtuely fa alá, ... monda osúat János, ... Zallj le rulla, *Ezenbe* le zalla^a [UszT 20/195 Joannes Dersi de Gagi pp vall. – ^aTi. »Lukacz Vram«].”

Harmadjára: az ’ekkor, erre’ jelentéshez tartozó adatok: „1572: Ezonben Mys Ell futamank Es demeter deakys lora Ewle Es Ell futa [Bh; Kp]”; 1584: Mondanak a’ kathonak, Ad ide erezd Nekewk az Agarakat, Monda Istwa(n) deak Nem ereszte(m) Mert az Agarsem vete neked *Ezenbe* fel chattannanak a’ kathonak es Monda egy magos feierbely Eold vagd az Neste lelek Curwa fiat [Kv; TJK IV/1. 312]”; „1591: mikor egibe chaptak volna az elseo czapas semmibe mene, masozor hogi eozue czapanak, vgi talala Haczoki Thamas az Biro kezet hogi csak az beoren marada megh, *Ezenbe* Haczokj Thamas fel ragada az bíro zabliaiat ..., az Bonczidaik nag’ sokan rea rohannak [Kv; TJK V/1 87]”. (SzT. rövidítéseinek feloldása: Kv = Kolozsvár; TJK = Kolozsvár város törvénykezési jegyzőkönyve; USzT = Udvarhelyszék törvénykezési jegyzőkönyve; Bh = Bánffyhunjad; Kp = a Kispál család levéltára.)

Szenczi Molnár Albert (1610: 153) 'interea' jelentéssel közli a meghatározatlan időt jelentő határozószavak között az *ezenben*-t és az *ezenközben*-t.

Augustz Gerő (1874: 282) 'éppen most' jelentéssel közöl *ezömbé* szóalakot példaszöveg nélkül, ez az adat megvan a MTsz. megfelelő szócikkében ezzel együtt: „*ezömbé* (Baranya m. Király Pál): éppen most, egyszeribe, rögtön”; a MTsz. 1893–1901 között jelent meg.

Pereszlényi Pál nyelvtana (1682: 171) az *azonközben* határozószót említi 'interea' jelentésben. Az efféle jelentésmegfelelés később is megtalálható, vö. *interea* 'azonban, azalatt, azonközben, a közben' (Finály Henrik 1884) bizonyára nem függetlenül a latin szó használatától.

Tájnyelvi adatolású forrásban is található 'azonban' jelentés, pl. „*ezenben*: azonban” (Dézsi Lajos 1894: 286); „*hsz 1. ezembe* (Debrecen 1816: 26) | *ezenben* (uo. 1391: 286): azonban” (ÚMTsz. – Az adat 1906-ból való). (A DCSz. „**ezenben** ezenbe *hsz* Azonban” szócikke feltehetően a Dézsi szógyűjteményéből való, l. DCSz. 12.)

Az ÚMTsz. további adatai 1940-ből valók: „*hsz 2. ezēnbe* (Kákics [Baranya m.] 226/2: 167; N.[agy]váty [Baranya m.] 226/2: 57, 239)”; „*ezēmbé* (Szaporca [Baranya m.] 226/2: 152; Szilágy [Baranya m.] 226/2: 104): azonnal. *A királ ezēmbé kiatta a parancsot* (népm; 226/2: 152) || OrmSz.” Az OrmSz. szócikke 1952-ből: „**ezenbe** *ezömbé* *hsz*, 'azonnal, ebben a percben'. Sokszor erős sürgetés. *Ezömben gyűjjön kē!* – *Ezömben otlogyün kē!* – *Az monta a Mári neném, hogy ezömbé gyűjj el oda!*”

2.2. Irodalmi, illetőleg egyéb szövegekben előforduló *ezenben* határozószók.

Az ÉrsK. 457, 228r: *mjnd eezembe meg vjrrada*; vö. CzF.: „ezejñben (ez-ejñbe v. -ben) ih. E közben, mély hangon: azonban. »Mind ezenbe megvirada | s fényes nap feltámadá«. Katalin verses legendája”; a kódex 1529–1531 közötti, CzF. saját korabeli adatot nem közöl.

Balassi Bálint (1554–1594) nyelvhasználatában A. Molnár Ferenc (1980: 117) az *ezenben* határozószót egyik szótörténeti tanulmányában értelmezi, ugyanaz a jelentésleírás olvasható később a BalassiSz.-ban: „**ezenben** *hsz* (1) Eközben, ezalatt. De ha valahogy ~ Julia, az te szerelmes ellenséged reád talál, ha szinte meg nem mersz is véle víni, de el ne fuss előle, hanem vess ellene néki (K32/25)”. (A szövegdarab a Szép magyar komédiából való.)

Bethlen Gábor (1580–1628) nyelvhasználatából adatolja a szót Jancsó Benedek (1881: 180): „*ezenben* akarná hagyni 101: »mivel a fundáló csak e. a. h.«”; a két Rákóczi György (1593–1648, 1621–1660) nyelvéből Bánhidi Zoltán (1967: 187) idéz: „*ezenben* múlik”.

A CsokSzkt. egy előfordulást tartalmaz: „**ezenbe** *hsz* (1) {Kuruzs egész Borbélyi készüllettel jött és ugy is mint egy élhetetlen borbely, a' ki is mindig Kuruzsolta a' vén Dögöt; de tsak ugyan későre lett reménység feltámadása felől. Ezen idő alatt sem tudta feltámasztani az asszonyt.} *Ezenbe[n]* jön Lipittlotty a' néma játékosokhoz 's sirókhöz (16/920)”. A szövegrész Csokonai Az özvegy Karnyóné és két szeleburdiak című darabjából van, amelyet 1799-ben írt, a szótár csak az utolsó szövegmondatot idézi; a {}-es részben lévő előzményekből 'eközben, ezalatt' jelentésre lehet következtetni. A vígjátéknak nincs autográf kézirata, nyolc másolatban maradt fenn, a kritikai kiadás a Kuruzs

szerepét játszó csurgói diákét közli, ez a legrégebb, ebben az *ezenben* ligatúrával rövidítve szerepel: *Ezemb*~ (Csokonai 1978: 356). Az ötödikként számon tartott másolat megfelelő szövegdarabjában, amelyik szintén Csurgón készült, a másoló az *azonba[n]* szót használja: „[Kuruzs] egész Borbélyi készüléttel jön próbálja feltámasztani a halottat, de semmire sem megy vele. *Azonba* belép nagy furiával Lipittlotty” (Csokonai 1978: II, 364). A másoló vagy tévedésből, vagy tudatosan írt *azonba[n]*-t, amely a szövegelőzmény alapján ’eközben, ezalatt’ jelentésűnek is tartható, de kötőszónak is fölfogható.

Arany János költői nyelvéből két előfordulás mutatható be – az *ezalatt* határozószók száma 33 – Beke József csaknem kész Arany-szótára alapján: „Kitört *ezenben* a forradalom, | Szépen lecsücsült az irodalom [...]” (Arany János 1966: 154); „*Ezenben* a csósz ökigyelme, fogta, | Fölebredt és fölebb tápázkodott [...]” (Arany János 1966: 50. – Mindkét adat 1850-ből való.). Beke József ’ekkor, ez időben’ jelentést ad meg, tájékoztatását itt is köszönöm. A Vojtina leveléből, illetőleg a Bolond Istókból származó szöveg-helyeken a két mű stílusjegységét az *ezenben* szavak is erősítik – ironikus hangnemmel, archaikus és népnyelvi konnotációkkal –, ezt valószínűleg a korabeli olvasók is így látták, ami ugyan teljes határozottsággal nem állítható.

Jókai Mór (1825–1904) a szót – amelyet a JókaiSz. nem vett föl – többször leírja regényeiben, az Arcanum 2002 alapján ez a tíz előfordulása van:

(i) „*Ezenben* furcsa dolgok kezdtek történni Debrecennek városában” (Forradalmi és csataképek, 1850).

(ii) „Édes fiaim, ám lássátok, hogy a kardot hiába fel ne kötöttétek legyen. Harcoljon mindenki becsülettel; aki elesik, haza földébe, Isten kezébe jut: íme, én magam is kardot kötöttem, és megyek veletek. [Új bek.] *Ezenben* előtámadt Thököly hada Zernyesten felyül” (Török világ Magyarországon, 1853).

(iii) „A bélpoklosok számára pedig külön ápolóház van építve, s saját kápolnájuk van, amelyben Istent dicsérik, »leprosorum ecclesia«; a kelyhet, melyből az Úr vacsorája borát itták, ma is tartogatják még. [Új bek.] *Ezenben* az orgona megszólal odabenn, s a templom atyja kijön jelenteni, hogy a kántor már elkezdte a hívekkel együtt a »Perelj uram perlőimmek« zsoldárt” (A lőcsei fehér asszony, 1885).

(iv) „*Ezenben* egymás után érkezének a templom nagyszerű boltíves ajtajához a városbeliek, minden családapa a maga élete párjával és gyermekeivel, akik a szenátorok során végighaladva, emberségtudással üdvözölték a tanácsbelieket egy »prosit Sylvester«-rel. Alauda uram valamennyit a nevének köszönté, s elmondá, hogy melyik hol lakik, és mi a világi foglalkozása” (A lőcsei fehér asszony, 1885).

(v) „[...] néhány órai fegyvernugvást kössenek, mely idő alatt az ellenséges csapatok minden összeütközéstől tartózkodjanak. *Ezenben* a város

tanácsa és a kuruc csapatvezérek értekezhetnének Blumevitz de Trautsohn ezredes úrral, a tábornok úr jelenlétében” (A lőcsei fehér asszony, 1885).

(vi) „A fényes uraságok *ezenben*, gyorsított menetben bár, de mégis helyes taktikával, a réti patakon átvezető hídnak kerülének, s így, bár idővesztevéssel, de kár nélkül jutottak a célhoz” (A kiskirályok, 1886).

(vii) „Fel is készült azonnal a debreceni útra, amit már egy év óta elhalasztottak a sok nehéz viszontagságok. [Új bek.] Hogy a rossz gyerek még csak egy levelet sem írt azóta a szüleinek! Most is a seniorral írat! [Új bek.] Még utoljára is az anyjának kell ötet megkövetni! Annak kell a helyébe menni, kiengesztelni. De az keserves kiengesztelés lesz! [Új bek.] - - - - - [sic!] [Új bek.] *Ezenben* édes Zuboki uramnak a kérését hamarabb meghallgatá a Jupiter, mint a dinnyeérés bekövetkezett volna. Addig is időben elbocsátá egyik ártó angyalát, akinek neve »himlő«. Az kezdett grasszálni Debrecen városában” (A kiskirályok, 1886).

(viii) „– Akasszanak fel! Lássa ön, Mr. Lándory, így packáznak a főnökekkel az ilyen gaminok, akiknek hatalmas protektoruk van. [Új bek.] *Ezenben* fel lett tálalva; az ebédlő igen kényelmes kis helyiség: nem nagy társaságnak való, de négyecskén, mint most, igen jól lehet benne megférni” (A lélekidomár, 1889).

(ix) „*Ezenben* a klarinétos is előjött a pincelakásból, a gyerekeket dorgálja” (A gazdag szegények, 1890).

(x) „S ugyanazon rikácsoló hang válaszolt: [Új bek.] – »Madame, vous êtes une friponne!« Szép conversatio. – Ugyan rosszkor jöttem ide. [Új bek.] *Ezenben* kinyílt az ajtó, s kijött rajta az inas, az egyik kezével a másikat tapogatva” (A tengerszemű hölgy, 1890).

Jókai Mór ezeken a helyeken kívül másutt is használta a szót: „*Ezenben* megkerült donna Lia Fernandez, a szakállas szépség számára is a hozzá alkalmazott nevezetesség, a tetovált férfi képében” (Jókai 1912: 51–52). Ezt a Jókai hátrahagyott írásaiból származó adatot Fried Istvánnak köszönöm, aki éppen a Három pár című elbeszélésről írott tanulmányában utal is Jókai szókincsének változatosságára az *ezenben* kapcsán (Fried 2014: 265, 23 j.).

Az *ezalatt* határozószó 893-szor található meg Jókai prózájában az Arcanum 2002 adattárában. Mivel hatalmas az eltérés az *ezenben*-nel szemben, a szó előfordulási valószínűsége ehhez képest (és természetesen a teljes szóállományhoz képest is) Jókai nyelvhasználatában kicsiny, ennek következtében az *ezenben* szónak az információelméleti értelemben vett hírértéke magas, ennél fogva stílushatása is számottevő nem csupán a mai, de bizonyos a korabeli olvasó számára is archaikus, illetőleg népnyelvi jellegű lehetett. A (x) számjelű szövegkörnyezet – amelyet Simonyi Zsigmond is ismert: „*Eközben, ezalatt, ezenben*: interea, unterdessen, indessen. *Ezenben* kinyílt az ajtó (eközben)

– Jók[ai]: TengHölgy I. 22). Szorgoskodó szolgák s hirtívők ezenben bort s vizet kevertek nekik edényekben – (Phil. Közl. VIII. 59)” (Simonyi Zsigmond 1892: 349) – nem nyelvjárási, nem archaikus jellegű, éppen az *ezenben* mutatja, hogy Jókai szívesen használ a választékosság érdekében ritka, archaikus szavakat. Ugyancsak magas hírértékű az előfordulás alacsony száma miatt Balassi, Csokonai, Arany szövegdarabjaiban is a szó. Érdeemes megemlíteni, hogy Mikszáth Kálmán nyelvhasználatában nincs *ezenben* határozószó, az *ezenközben* – amelyet már az ÉrtSz. is réGINEK minősített – tizenhétszer fordul elő (Arcanum 1998), a Jókai-regényekben pedig ötször (482 *ezalatt*-tal szemben).

Szendrey Zsigmond (1936: 259) adata nem szépirodalmi, az *ezenben* használata vagy nyelvjárási sajátosság, vagy a hivatalosságot jelző keresettség: „A tiszazugi tömeges mérgezések kezdeményezőjének ragadványneve Putris Panna. S a nyomozást megindító névtelen feljelentés így kezdődik: »Mélyen tisztelt parancsnok úr *ezenben* értesítem Önt, hogy már nagy réven nagyon sok putris panni van aki az urát megetete.« (Magyarország 1929. augusztus 28.)”

Az első adatokból származó *ezenben*-nek a középmagyar kori (1526–1772) nyelvhasználatban való általános elterjedtségére aligha lehet következtetni, aminthogy az ellenkezőjére sem, az erdélyi adatok legfőljebb azt jelezhetik, hogy a magyar nyelvterületen nem egyformán volt használatos.

A 16–17. századi adatok arra utalnak, hogy a középmagyar korban korántsem volt ritka a szó talán a nyelvjárásoktól is függetlenül. Az viszont ellene szól az *ezenben* gyakori használatának, hogy egy-egy az előfordulások száma (a később élő íróknál is kevés). A bemutatott adatok jó része debreceni, illetőleg baranyai, továbbá erdélyi; ez viszont (legalábbis azokon a nyelvterületeken) elterjedtséget igazolhatja.

Csokonai, Arany és Jókai az újmagyar kor (1772–1920) irodalmi nyelve, amely részben a 19. század végére kialakuló (és mértékké váló) köznyelvnek is része, ezért az ő műveikben előforduló *ezenben* határozószók száma vagy a köznyelvbe való beépülés jelei, vagy az abból való kihullásé; mindenesetre az a tény, hogy a CzF. és Simonyi fentebb említett munkái megjegyzés nélkül tartalmazzák az *ezenben*-t – Simonyi éppen a nagy regényíró 1890-ben megjelent művéből idézi –, ez arra enged következtetni, hogy nem érezték vagy talán nem tartották rendkívül ritkának vagy archaikusnak, nyelvjárásiának az alakulatot, ami a debreceni, illetőleg az erdélyi tájegység nyelvvel kapcsolatukból következhetett.

Az újabb magyar korban, az 1920 utáni évekből Vas István versfordításából idézhető a szó: „S minél előbbre törsz, | légy annál inkább éber és figyelmes. || S ha felhágsz csúcsodra, Caesar *ezenben*, | ha felöltöd ily híres férfú alakját, | akkor légy főleg fürkész, mikor az utcán megjelenysz, | te feltűnő hatalmasság, kíséreteddel” (Konsztantinosz P. Kavafisz 1968: 10). A március idusa című költemény témája: Artemidorosz megpróbálja értesíteni Caesart az ellene szőtt összeesküvésről. Amennyire a fordításból (a központozás föltehető szabadsága, szabálytalansága miatt) megítélhető, az ’ez (időszak) alatt’ jelentés érvényesíthető.

2.3. A néhány tájnyelvi adatolású *ezenben* ’azonban’ jelentésbeli használata kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az *azonban* határozószó a 15. századtól van adatolva, az AporkK.-ban: *azonban* ’azonnal’ (TESz., vö. TNyt. I, 419). A SzT. az *azonban* több jelentését írja le: 1. ’azonnal, rögtön’, 2. ’azalatt, aközben, miközben’, 3. ’arra, erre’,

4. '(ugyan)annyiban, (ugyan)úgy', 5. 'de'. Az időhatározó-szók mellett az 5. jelentésben, amint a dolgozat lektora jelezte az *ezenben* ~ *azonban* kötőszókkal kapcsolatosan, a 'de' jelentés megléte „a CzF. által teljes joggal vélelmezett jelentésmegoszlás ékes korai bizonyítéka” (vö. TNYt. II/1: 775); a SzT. adata egyébként 1654-beli. (A szerző itt köszöni meg a névtelen lektor értékes munkáját.) Az a kérdéskör, amely a mély hangrendű *azonban* és a magas hangrendű *ezenben* történeti-jelentéstani viszonyaira vonatkozik, a jelen stilisztikai vizsgálat szempontjából nem részletezhető.

Az szó előfordulásai és jelentései a nyelvtörténeti korokban a következők:

középmagyar kor

ÉrsK.	1	'ezalatt'
SzT.	7	1. 'eközben, ezalatt' 2. 'nyomban, tüstént' 3. 'ekkor, erre'
Balassi Bálint	1	'eközben, ezalatt'
Szenczi Molnár Albert	1	'interea' (= <i>ezenközben</i>)
Bethlen Gábor	1	'eközben'
a két Rákóczi György	1	'eközben'

újmagyar kor

Csokonai Vitéz Mihály	1	'ezalatt' ~ 'azonban'
Arany János	2	'ekkor, ez időben'
Jókai Mór	11	'ezalatt'
Dézsi Lajos (1894)	1	'azonban'
ÚMTsz. (1906)	2	'azonban'

újabb magyar kor

[DCSz. ≈ Dézsi Lajos, 1894]	1	'azonban'
hivatali nyelv (1929)	1	'nyomban; tüstént'
ÚMTsz. (1940)	4	'azonnal'
OrmSz. (1952)	3	'azonnal; ebben a percben'
Vas István / Kavafisz (1968)	1	'ezalatt'

3. Visszatérve a stílushatás kérdésére: a kevés adat a szót használók szűk körére utalhat, nekik, mint már szóba került, a debreceni, illetőleg az erdélyi tájegység nyelvével lehetett kapcsolatuk. Ezt még a Jókaitól idézett (vii) szövegdarab is megerősíti debreceni vonatkozásával. Az erdélyi előfordulások jobbára valamilyen hivatali nyelvrétegből va-

lók, amely föltehetően vagy követte az élő beszédet, vagy a hivatalos(kodó) stílussal rokon, minthogy tanúk vallomásait rögzítették. A költők és írók szövegműveiben való gyér előfordulás a nyelvjárásiasság meglétének vagy stílushatás szempontjából való fölhasználának jele. Az újabb magyar korból való adatok zöme tájszótári, tájnyelviséggel stílushatásban együttjáró régiesség mellett a szépirodalmi szövegekben a választékos jelleg is megvan, s egy helyütt az talán a hivatali jelleg is, amelyik szívesen eltér a szokásostól a ritkább, ezért választékosabbnak gondolt szóhasználatától (*ezenben értesitem Önt*).

HIVATKOZÁSOK

- A. Molnár Ferenc 1980: Szótörténeti jegyzék Balassi műveihez, *Magyar Nyelv* **76**, 116–120.
- Arany János 1966: *Összes költeményei*, Budapest, Helikon. (Helikon Klasszikusok)
- Arcanum 1998: *Mikszáth Kálmán összes művei CD-ROM*, Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- Arcanum 2002: *Jókai összes művei CD-ROM*, Budapest, Arcanum Adatbázis Kft.
- BalassiSz. = Jakab László–Bölcskei András 2000: *Balassi-szótár*, Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Bánhidi Zoltán 1967: Tallózás a két Rákóczi György nyelvében, *Magyar Nyelv* **91**, 183–193.
- CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1878: *A magyar nyelv szótára I–VI*, Pest, Emich Gusztáv – Budapest, Athenaeum.
- Csokonai Vitéz Mihály 1978: *Színművek 2. 1795–1799* (Csokonai Vitéz Mihály Összes művei), Julow Viktor szerk., s. a. r. és a jegyzeteket írta Pukánszky Kádár Jolán.
- CsokSzkt. = Jakab László–Bölcskei András 1993: *Csokonai-szókincstár I*, Debrecen, Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- DCSz. = Kálnási Árpád 2005: *Debreceni cívis szótár* (A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 83.), Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete.
- Dézsi Lajos 1894: Tájszók – Debreceniek, *Magyar Nyelvőr* **23**, 285–286.
- ÉrsK. = *Érsekújvári kódex 1529–1531* (Régi magyar kódexek 32. sz.), Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete – A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára – Tinta Kiadó, 2012.
- Finály Henrik 1884: *A latin nyelv szótára*, Budapest, Franklin Társulat.
- Fried István 2014. Jókai-antihősök a cirkuszban. Két kései novella „esztétikája”, *Irodalomtörténeti Közlemények* **118**, 260–275.
- Gl. = Berrár Jolán–Károly Sándor 1984: *Régi magyar glosszárium*, Budapest, Akadémiai.
- Györkössy Alajos 1984⁸: *Latin–magyar szótár*, Budapest, Akadémiai.
- Jancsó Benedek 1881: Bethlen Gábor magyarsága I., *Magyar Nyelvőr* **10**, 176–180.
- Jókai Mór 1912: Három pár – Életkép, in *Van még új a nap alatt – Elbeszélések*, Budapest, Révai testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 46–53.
- Kavafisz, Konsztantinosz P. 1968: *A barbárokra várva* – Somlyó György és Vas István fordítása, Budapest, Európa Könyvkiadó.

- MTsz. = Szinnyei József 1893–1901: *Magyar tájszótár I–II*, Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- OrmSz. = Keresztes Kálmán szerk. 1952: *Ormánysági szótár*, Budapest, Akadémiai.
- Pereszlényi Pál 1682: *Grammatica linguae ungaricae*, Tyrnaviæ.
- PetőfiSz. = J. Soltész Katalin – Szabó Dénes – Wacha Imre 1973–1987: *Petőfi-szótár: Petőfi Sándor életművének szókészlete I–IV*, Budapest, Akadémiai.
- Simonyi Zsigmond 1888–1892: *A magyar határozók I–II*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Szenczi Molnár Albert 1610: *Novae grammaticae ungaricae libri duo*, MNyTK. 222. sz., 2004: 334–335.
- Szendrey Zsigmond 1936: Személynevek mint köznevek, *Magyar Nyelv* **32**, 248–259.
- SzT. = Szabó T. Attila főszerk. et al. 1975–2014: *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–XIV*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó – Budapest, Akadémiai – Kolozsvár, Erdélyi Múzeum.
- TESz. = Benkő Loránd főszerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest, Akadémiai.
- TNyt. = Benkő Loránd főszerk. 1991–1995: *A magyar nyelv történeti nyelvtana I–II/1–2*, Budapest, Akadémiai.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva főszerk. 1979–2010: *Új magyar tájszótár I–V*, Budapest, Akadémiai.